Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 18.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Accepted: 18.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gümüş, İ. (2020). İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Journal of History School*, 44,41-61.

İKTİDARIN MEŞRULAŞTIRILMASINDA MITİN İŞLEVİNİN ORHON YAZITLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

İnan GÜMÜŞ²

Öz

Orhon Yazıtları, Türklerin erken dönemlerine ilişkin kimi bilgileri birinci ağızdan aktarması bakımından önem taşımaktadır. Yöneticilerin halka sesleniş metinleri olan bu yazıtlar, otorite/iktidar alanının belirlenmesi açısından da değerlendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Bilindiği gibi iktidarın meşruiyet kazanması; yönetilenlerin ikna edilmesi, tabi kılınmasına bağlıdır. Bu ikna etme sürecinde, yönetilenlerin de direnme ve karşı koyma hakları bulunmaktadır. *Çekişmeye* dayalı bu karşılıklı ilişkinin sonucunda *müzakerenin* ortaya çıkması beklenir. Müzakerenin oluşumuna kadarki süreci *söylem* biçiminde kavramsallaştıran M. Foucault, bugünkü özne ve iktidar sorunsalının, *arşiv* olarak adlandırdığı tarihsel metinler/yapılar/oluşumlar/binalar/anlaşmalar gibi bir dizi söylemsel olan ya da söylemsel olmayan pratiklerin çözümlenmesiyle aşılabileceğini bildirir. Bu anlamda Foucault, bugünün temel sorunlarının çözümü için tarihi, bir yöntem olarak ele alır ve araçsallaştırır. Bu anlayıştan yola çıkarak, aynı zamanda bir iktidar kurma metinleri olarak da okunabilecek olan Orhon Yazıtları'nın söyleminde, iktidarın meşrulaştırılması noktasında bir dizi ikna mekanizmasının/iktidar aracının kullanıldığını belirtebiliriz. Bu araçlardan biri olarak değerlendirilebilecek olan mitik bilgi, toplumsal gerçekliğin inşasında büyük önem taşımaktadır. Sözü edilen metinlerde tebaanın, bilgiyle özgülleştirilmesi, dolayısıyla özgür öznelerin oluşturulması bakımından mit, işlevselleştirilmiştir. Bu çalışmada tebaanın iktidar tarafından ikna edilme sürecine katkı sunduğunu düşündüğümüz mit kullanımı, Orhon Yazıtları dolayımında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhon Yazıtları, söylem, mit, toplumsal gerçeklik, iktidar.

¹ Bu makale Ardahan Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Mitoloji Sempozyumu (2-5 Mayıs 2019)'nda sunulan ve yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

² Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, inangumus@isparta.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6124-8881

The Evaluation of The Function of The Myth in The Legitimacy of The Power in The Context of Orkhon Inscriptions

Abstract

Orkhon Inscriptions are important in terms of transmitting some information about the early period of the Turks at the firsthand. These inscriptions, which are executives' texts appeals to the public, have a structure that can be evaluated with regards to determining the field of authority and power. As is known, the legitimacy of power depends on persuasion and subjugation of the governed. It is expected that negotiations will begin as a result of these contradictory relationships. M. Foucault conceptualizes discourse as the process before beginning to negotiation, and argues that the current problem of subject and authority can be overcome by analyzing a series of discursive or non-discursive practices which he named as archives; such as historical texts/structures/formations/buildings/agreements. In this sense, Foucault views history as a method for solving today's fundamental problems and instrumentalizes it. From this point of view, in the discourse of the Orkhon Inscriptions, which can also be read as a text of power, we can say that a number of persuasion mechanisms are used to legitimize power. Mythical knowledge, which can be regarded as one of these mechanisms, has great importance for the construction of social reality. In the texts mentioned, the myth was functionalized in terms of the liberation of subjects with knowledge and the formation of free subjects. In this study, the utilization of myth, which we believe contributes to the process of convincing the subject by the ruler, has been discussed within the frame of the Orkhon Inscriptions.

Keywords: Orkhon Inscriptions, discourse, myth, social reality, power.

GİRİŞ

Orhon Yazıtları, Türklerin erken dönem yaşayışlarına, toplumsal ilişkilerine, inanışlarına ışık tutacak metinler olarak varlık bulmaktadır. Temelde yöneticilerin halka sesleniş metinleri olarak beliren bu yazıtlar, satır aralarında aktardığı bilgilerle pek çok konunun aydınlatılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu metinlerin doğrudan tarih yapıcılar tarafından dile getirilmesi, Türk devlet yapılanması, Türklerin geçmiş, şimdi ve gelecek üçgenindeki konumlanışları, dönemin siyasal ve sosyal olayları, yöneticilerin halka açık ve doğrudan hesap vermesi ve onlardan hesap sorması gibi konuların birinci ağızdan öğrenilmesini olanaklı kılmaktadır (Gümüş, 2016: 255). Doğrudan yazıtlara başvurularak yapılan incelemeler, bu metinlerin salt tarihsel olayların aktarılması ya da savaşların anlatımı üzerine kurulu bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Genel olarak anlatımda bir yalınlık göze çarpsa da, dilin bütün olanaklarından yararlanıldığını ve içerik bakımından zengin bir malzeme sunulduğunu belirtebiliriz. Hatice Şirin'in yazıtlar üzerindeki söz varlığı

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

incelemesi, yukarıdaki savımızın desteklenmesinde başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Şirin, bu çalışmasında yazıtların söz varlığını konu alanlarına ayırmış, etkin *askerî-siyasal* üslubun yanı sıra eski Türk çağı insanının yalnızca savaşçı kimlikle dolaşmadığını, aynı zamanda duyguları ve algıları olan kişiler olarak gündelik işleriyle uğraşıp yaşamlarını biçimlendirdiklerini (Şirin, 2016: 556) ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmada yazıtlarda yer alan cins adlarının % 31,9'unun soyut kavramlardan oluştuğu belirlenmiştir (Şirin, 2016: 555). Genel anlamda bireyin ve toplumun değer yargılarını içeren bu sözcükler, o dönemin düşünsel ortamını sunması bakımından kayda değerdir. Bu anlamda, Orhon Yazıtları'nı kuru bir savaş tarihi olmaktan çok Türk kültürünün, töresinin, inanç sisteminin, toplumsal yaşamının, devlet yapılanmasının, kolektif bilinçdışında yer edinen öğelerin ana çizgileriyle ortaya çıktığı bir söylemler bütünü (Gümüş ve Dağ, 2016: 293) olarak nitelemek daha doğru olacaktır.

Orhon Yazıtları'nın söylemi, bilgilerin somut olaylara dayalı olarak ve gerçekçi çizgilerle aktarılması üzerine konumlandırılmıştır. Bunda, halkı ve yöneticileri doğrudan uyarma ve onlara ibret verme, böylelikle iktidar ilişkilerinin bir düzen içerisinde işlenmesini sağlama gibi etmenler etkili olmuştur denebilir. Bu noktada sözü edilen ilişkilerin düzenlenmesine yönelik olarak aktarılan olayların anlatımında birçok öğeye başvurulduğunu belirtmek gerekir. Özellikle o dönemin inanış sisteminde yer alan ve toplumsal ve siyasal düzenin kurulmasında etkili olduğu düşünülen mitler, yazıtlarda gerektiği ölçüde ve işlevsel yönüyle dile getirilmiştir. Dolayısıyla ifade edilen mitik bilginin işlevinin, salt bir yaratılış söylencesini dile getirmek ya da doğada meydana gelen ve gizemli görülen çeşitli olayların/oluşumların açıklamasını yapmak değil; devletin ve toplumun somut olarak yaşadığı, deneyimlediği olaylara/sorunlara çözümler üretmek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Orhon Yazıtları'nda karşılaşılan mitik tabakanın, siyasal ve toplumsal düzenin kurulması bağlamında somut bir işleve sahip olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu yazıda, sözü edilen durumun Orhon Yazıtları'ndaki görünümü, iktidarın meşruiyet alanını kurma çabasına hizmet etmesi yönüyle sınırlandırılarak mitik tabakanın iktidar alanı tarafından ne şekilde araçsallaştırıldığı üzerinde durulacaktır. Bu araçsallaştırma, iktidar felsefesinin sunduğu veriler ışığında -özellikle Foucault'nun görüşleri çerçevesinde- çözümlenmeye çalışılacaktır. Çözümlemeye geçmeden önce, Orhon Yazıtları'nın Türk siyasi düşüncesindeki yerini ve içerdiği mitik tabakanın boyutunu ana çizgileriyle açıklamak yerinde olacaktır.

Orhon Yazıtları'nın Türk Siyasi Düşüncesindeki Yeri

Siyaset kavramı, Türk Dil Kurumunca hazırlanan Türkçe Sözlük'te “1. Politika, siyasa. 2. Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış.” (Komisyon, 2009: 1780) biçiminde tanımlanmaktadır. Felsefi anlamıyla toplumu oluşturan bütün insanlar için iktidar aracılığıyla iyi bir düzenin tesis edilmesini ve bu düzenin iç ve dış güvenliğinin muhafazası sayesinde devam ettirilmesini içeren (Çilingir vd., 2016: 11) pratikler olarak tarif edilen siyaset kavramı, bu yönüyle Orhon Yazıtları'nın içeriğiyle örtüşmektedir. Bunun yanında Alain Badiou'nun, adaleti siyasi hakikatin yöneldiği hedefin felsefi adı olarak tanımlaması ve tüm insanların düşünme kapasiteleri ve buna bağlı hakikat yaratma becerileri sayesinde siyasi duruma eşit oranda ait olduğunu belirtmesi (Saraç, 2013: 95), Orhon Yazıtları'nda hükümdarların toplum düzenini sağlama, halkın bütün ihtiyaçlarını adil bir şekilde giderme işlevleriyle koşutluk gösterdiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Kaynaklara bakıldığında Türk kültürünün ilk siyasetnamesi olarak Kutadgu Bilig'e yer verilir. Bu belirlemede haklılık payı da vardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, siyasetname ve siyasi düşünce kavramlarının birbirine karıştırılmamasıdır. Siyasetnameler, genel olarak kuramsal ve öğretisel yönleriyle öne çıkarken; siyasi düşünce, kuramsal ve öğretisel olabileceği gibi doğrudan uygulamaya dayalı örneklerle de farklı yazınsal ya da düşünsel türler içerisinde kendisine yer bulabilir. Bunun yanında siyasetnamelerin *olandan* uzak durmamak ya da *olana* kayıtsız kalmamak koşuluyla, kuramsal bilgiler çerçevesinde *olması gerekenlere* işaret ettiği (Türk, 2012: 24) göz önüne alındığında Orhon Yazıtları'nın doğrudan *olanlar* üzerine yoğunlaşması, bu metinlerin bütüncül olarak bir siyasetname kabul edilmesini engellemektedir. Orhon Yazıtları'nda olayların aktarımı sırasında, savları da güçlendirmek amacıyla aralara serpiştirilen yönetim anlayışına ilişkin bilgiler, siyasi düşünce ürünü olarak kabul edilebilir. Tam da bu noktada Türklerin erken dönemlerinde geliştirmiş oldukları bu siyasi düşünce geleneği, sonraki dönemlerdeki eserlerin de altyapısını oluşturmuştur. Kutadgu Bilig çerçevesinde düşünecek olursak böyle bir eserin meydana getirilebilmesini salt çeviriler ya da yabancı kültürlerin etkisiyle açıklamak mümkün değildir. Kutadgu Bilig ve sonrasında yazılan siyasetname türü ya da siyasi düşünceye dayalı eserler, belli bir kültürel birikime yaslanmak durumundadır. Bu noktada Orhon Yazıtları -yazılı metin olarak- sözü edilen kültürel birikimin ilk aşamalarını meydana getirmesi bakımından kayda değerdir. Bu anlamda doğrudan bir siyasetname olmasa da barındırdığı kimi

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

siyasi bilgilerle, Orhon Yazıtları'nı bu geleneğin ilk temsilcisi sayabiliriz.³ Devlet yönetimi, devlet yöneticileri, toplum düzeni ve çeşitli uygulama ve kanunlardan söz etmesi dolayısıyla Orhon Yazıtları, Türk siyasi düşüncesi bakımından önem taşır (Gümüş, 2018: 21-22). Sadri Maksudi Arsal da bu konuya dikkat çekerek görüşlerini şöyle dile getirir:

“(...) Bu kitabeler kahramanların hal tercümesini anlatırken istitrat olarak Türklerin dinlerinden, kanunlarından, devlet idaresi usullerinden, ahlâkî ve hukukî telâkkilerinden de bahsediyor. (...) Türklerin devlet ve devlet idaresi hakkındaki telâkkilerine ve kanunlarına ait pek çok işaret vardır.” (Arsal, 2014: 65).

Arsal, Orhon Yazıtları'ndaki siyasi düşüncenin, kahramanların başından geçen olayların aktarımı sırasında, *yeri gelmişken* dile getirildiğini aktarır. Yalnız, bu metinleri bir bütün olarak ele aldığımızda bu aktarımların azımsanmayacak bir toplama ulaştığını da belirtmek gerekir. Böylelikle metinlere bütüncül bakıldığında yazıtların söylemini oluşturan parçalar yerli yerine oturmaktadır. Nitekim Ahmet Bican Ercilasun da, yazıtları *dünya ve devlet görüşü* başlığı altında; *Türk bodun, il, törü, bengü il, kağan, hanedan üyeleri, ülkenin merkezi, uluslararası ilişkiler* gibi konular etrafında, Türk yönetim anlayışı ve siyasi düşüncesi çerçevesinde değerlendirmiştir (Ercilasun, 2016: 429-447).

İslamlık öncesinin bu siyasi anlayışı, Türkler tarafından İslamlık sonrasında da sürdürülmüş, şer'î kanunun yanında uygulanan örfî kanunun, en eski Türk siyasi düşüncesinin bir izdüşümü olduğu üzerinde durulmuştur. Halil İncılık, bu sürekliliğe vurgu yaparak özellikle *töre-yasa* geleneğinin sıkı bir şekilde Osmanlılarda da uygulandığını belirtir. İncılık, Osmanlıların başlangıçtan beri kavim-soy olarak Türk olduklarının bilincinde olduğunu (İncılık, 2011: 30-34) ve İslamlık öncesi Türk Hakanlıklarının bir töre ya da yasa üzerine kurulu olması özelliğini Osmanlı Devleti'nin de sürdürdüğünü vurgular (İncılık, 2011: 29). Bu durum yine İncılık tarafından, İslam hukuk tarihinde örfün önem kazanmasına ve bu önemin de Müslüman-Türk devletlerinin kuruluşu ile bağlantılı olmasına dayandırılır. İslam devletlerinin dini-siyasi ümmet anlayışı karşısında, Türk-Müslüman ve sonra Moğol devletlerinde, devletin yarar ve gereksinimlerinin göz önünde tutulmasıyla siyasi ve icrai bir güç olarak örfî hukukun üstün geldiği (İncılık, 2000: 28) tezi savunulur.

³ Orhon Yazıtları'nı doğrudan siyasetname olarak değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Bk. <http://millidusunce.com/tuerk-tarhnn-lk-syasetnames-orhun-abdelerdr/>, 05.01.2019.

Böylelikle Orhon Yazıtları'nda ilk izlerini gördüğümüz siyasi düşünce anlayışı, İslamlık dönemi Türk devletlerinde de geleneksel olarak varlığını sürdürmüştür.

Orhon Yazıtları'ndaki Mitik Tabakaya Genel Bir Bakış

Erken dönem insanı için bilinemeyeni açıklama ve ona anlam yükleme aracı olarak değer kazanan mitler, hem bireyin hem de toplumun yaşamına yön veren temel öğelerdendir. İnsanların deneyimlerine dayanarak şekillenen mitoslar aynı zamanda yaşamın içerisinde yer alan her türlü gerçekliği ve bu gerçekliğin kaynağını (Dağ, 2016: 6) sorgulama uğraşısının bir sonucu olarak belirmiştir. Eliade, mitin her zaman için bir şeyin nasıl yaratıldığını ve var olmaya başladığını anlattığını dile getirir. Mitlerdeki kişilerin doğaüstü varlıklar olduğunu ve özellikle başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanındığını belirten Eliade'ye göre dünyayı gerçek anlamda *kuran* şey, bu kutsalın akınıdır (Eliade, 2016: 17).

Mitlerin, erken dönem insanı için çeşitli açmazların giderilmeye çalışılmasında etkili olduğu açıktır. Bu anlamda mitler, hem bireysel hem de toplumsal alanı ilgilendiren bir dizi işleve sahiptir. Campbell mitin işlevlerini; *metafizik-mistik yönelim*, *kozmozolojik yönelim*, *toplumsal yönelim* ve *psikolojik yönelim* (Campbell, 2014: 653-670) olarak kategorileştirmiş ve *toplumsal yönelimin*, kurulu düzenin geçerliliğini ve korunmasını sağlayan ahlaki ve toplumsal alana (Campbell, 2014: 666) yönelik olduğunu dile getirmiştir. Orhon Yazıtları'ndaki mitik tabakanın da belirtilen işlev doğrultusunda anlam kazandığı ileri sürülebilir. Bu bağlamda Orhon Yazıtları'nda zaman zaman dolaşıma sokulan mitik bilgilerin, doğrudan bir yaratılış söylencesini dile getirmek ya da doğada meydana gelen ve gizemli görülen çeşitli olayların/oluşumların açıklamasını yapmak üzerine kurulu öyküleri içermediği, toplumsal yaşamda beliren ve tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirilebilecek kimi olayların açıklanması çerçevesinde bir işleve sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda yazıtlarda sık yinelenen; *kök*, *tengri*, *kök tengri*, *ıduk yir sub*, *yir sub*, *yagız yir* ve *umay* gibi kullanımların arka planındaki derin mitolojik öykülere yer verilmez. Bu kullanımlar, işlevselliği ölçüsünde metinlerde yer bulur. Bilge Kağan, atalarının yeryüzüne egemen olmalarını, kozmogonik bir anlayış içerisinde sunar:⁴

⁴ Orhon Yazıtları'ndan alıntılanan metinlerin aktarımında şu çalışmalardan yararlanılmıştır: Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kömen Yayınları.

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde
Değerlendirilmesi

“Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler.” (KT D1, BK D2-3).

Öncelikle göğün, ardından yerin ve aralarında insanların yaratılması biçiminde sıralanan bu yapı; aynı zamanda Bilge Kağan’ın atalarının hükmetme güçlerini göstermesi ve dolaylı olarak kendisinin hükmetme gücünü dile getirmesi yönüyle bilinçli bir kullanım olarak belirir. Böylelikle evren algısı içerisinde kendi konumunu hem normalleştirmiş hem de işlevselleştirmiş olur. Bilge Kağan bu durumun sağlamasını Köl Tigin Yazıtı’nın Güney Yüzü’nde şöyle yapar: *(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde (tahta) oturdum.* (KT G1-2-3) Tanrı’dan kut alma olarak yorumlanabilecek bu ifadeler, Türk kağanlarının tahta çıkışlarının ön koşulu olarak belirlemektedir. Nitekim Bilge Kağan kendisinin tahta oturmasını doğrudan bu anlayış çerçevesinde değerlendirir:

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz.” (KT D25-26, BK D20-21).

Yukarıdaki ifadelere koşut olarak Orhon Yazıtları’nda devletin ve toplumun içerisinde bulunduğu güç durumlarda *gök* ve *yer su* ikilisinin, karmaşa ortamından çıkılıp düzen ortamına geçişte önemli rol oynadıkları açıktır:

“Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer-suyu şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İltiş Kağan’ı (ve) annem İltilge Hatun’u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar elbette.” (KT D10-11).

Köktürk kağanlarının Tanrı’dan kut alarak görev üstlenmesi, *merkez simgeciliği* bağlamında hükümdarın ordusunun *axis mundi*yi oluşturması, metinlerde karşılaşılan *gök* ile *yağız yer* birlikteliği, Türklerin evren tasarımı ve yaşam algısındaki kendisine özgü durumu ortaya koyar (Gümüş ve Dağ, 2016: 295). Bunların dışında; Köl Tigin’in annesinin kut sahibi oluşu ve bunu da Umay’dan aldığına inanılması [Umay gibi annem hatunun kutu sayesinde, kardeşim Köl Tigin er(lik) adını elde etti. (KT D31)], belirli yerlere kutsallık atfedilmesi [*ıduk*

öttüken yir: “Kutsal Ötüken Yeri ...” (KT D23)] mit bağlamında değerlendirilebilecek kullanımlara örnek olarak verilebilir.⁵

Orhon Yazıtları’ndaki mitik tabakanın genel olarak kozmogonik anlatımlar çerçevesinde varlık bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun oluşmasında toplumsal belleğin, kökeni göz önüne alan/kökensel anımsatmalar taşıyan ve kişiye özgü deneyimlerle de biçimlenen yapısının (Assmann, 2001: 55) etkili olduğu dile getirilebilir. Özellikle toplumsal ve siyasal yaşamda meydana gelen gelişmelere bir dayanak noktası oluşturmak amacıyla kozmogonik anlatımlara başvurulmuştur. Burada tek bir yöneticiye (Bilge Kağan’a) ait olması dolayısıyla Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları üzerinde durulacak, böylelikle Bilge Kağan’ın iktidar anlayışı kendi ağzından aktarılan bilgiler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temelini, dilbilim ve felsefenin kesişim alanında konumlanan ve toplumsal bilimlerin öteki disiplinleriyle de örtüşen söylem çözümlemesi yöntemi oluşturmaktadır. Dilbilim alanında ortaya çıkan gelişmeler, dilin salt yüzeysel yönüyle değil, toplumsal olayların açılımını sağlayacak ve nedensellik ilişkileri kurabilecek biçimde içeriğe yönelik olarak da incelenmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bu anlamda yapısalcıların gösteren ve gösterilen ilişkileri üzerinde yoğunlaşmalarından sonra postyapısalcıların, dilin ortaya çıkışında dil dışı etmenleri inceleme alanına katmaları ve dili toplumsal gerçekliğin kurulmasında bir araç olarak görmeleri anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda başta Gunther Grass olmak üzere İngiltere’de East Anglia Üniversitesinde çalışan bir grup dilbilimcinin öncülüğünde, dilin kullanıma girmiş biçiminin yalnızca betimsel yönüyle değil, nedensellik ilişkileri çerçevesinde gösterge ve anlam arasında ortaya çıkan ilişkinin toplumsal, tarihsel ve politik süreçleri üzerinde durulması

⁵ Bu yazının konusu Orhon Yazıtları’ndaki mitolojik öğeleri belirlemek üzerine kurulu olmadığı için daha ayrıntılı bilgiler vermeye gerek duyulmamıştır. Orhon Yazıtları’ndaki mitik yapıyı da içeren, Türk mitolojisiyle ilgili şu temel kaynaklara bakılabilir: Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları; Roux, J.P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Çeviren: Musa Yaşar Sağlam. Ankara: BilgeSu Yayınları; Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çeviren: Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları; Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. I-II Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Çoruhlu, Y. (2013). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları; Taş, İ. (2011). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları; İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Ülken, H. Z. (2014). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

gerektiği düşüncesinden yola çıkan *eleştirel dilbilim* anlayışı ortaya çıkmıştır (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 121). Fransız düşünce tarihçisi Michel Foucault, çalışmalarını belirtilen anlayış çerçevesinde konumlandırmış, söylemi, iktidarı açığa çıkaran ve iktidarın varlık alanını belirleyen bir dizi pratikler olarak yorumlamıştır. Söylem analizi düzlemi olarak belirttiği bu yapıyı, “somut atomik birimlerden değil, söylenen şeylerin icra ettiği spesifik varoluşsal işlevlerden oluşuyor.” (Bernauer, 2005: 195) biçiminde değerlendirmiştir.

Foucault’nun çalışmalarının odak noktasında tarihsel yöntem yer almaktadır. O, tarihsel olguları ve olayları arşiv olarak değerlendirir ve tarihi, modern özneyi anlayabilmek açısından bir yöntem ve araç olarak kullanır. Foucault tarafından “tarih, beşerî bilgi ve dil” konuları sorunsallaştırılır ve yapısalcıların dili anlam ve açıklamadan ayırmalarına karşılık olarak dilin ne olduğu sorusuna “varoluş”, “fonksiyon” ve “pratikler” çerçevesinde yanıt vermeye çalışır. Pratiklerin de söylemsel biçimlerce yapılandığını ve onların içinde yer aldığını dile getirir (Sözen, 2014: 61). Foucault, bu pratiklerin her yerde olduğunu ve her durumda çözümlenmesi gerektiğini bildirir. Özellikle nesnelerin doğuşu, ifade biçimlerinin ortaya çıkması ve bölünmesi, kavramların yerli yerine konulması ve dağılımı, stratejik seçimlerin kendini göstermesi ile ilgili sistem konusundaki soruşturmaların kabul edilmesiyle (Foucault, 2014: 51-52) söylemsel pratiklerin açığa çıkarılacağını ileri sürer.

Foucault’nun temel yönelimi, söylem ile toplumsal dokunun ayrıştırılamaz olması üzerine kuruludur. O, söylemi bir anlamda toplumsal erk tarafından kurgulanmış ve toplumu kurgulayan bir iktidar alanı olarak konumlandırmıştır (Karpuz ve Aydemir, 2012: 139). Foucault’nun, belirtilen bu söylem konumlandırmasında arkeoloji ve soybilim çalışmaları odak noktasını oluşturur. Nietzsche’nin “soybilim” (genealogie) kavramsallaştırmasından etkilenerek arşivlere yönelik söylem çalışmalarını “arkeoloji” olarak adlandıran Foucault (Aydemir, 2010: 63) için arkeolojik söylem çözümlemesi, belli bir dönemde yaşayan bir toplumun tanımını veren kurallar bütünüdür ve arkeoloji, söylemin tarihinin, yani düşünce tarihinin yazımıdır (Sözen, 2014: 63). Foucault, arkeolojik analizin amacının, “(...) bilgiyi mümkün kılan tarihsel koşulları ve bu koşulların belirlediği epistemik mekânı ortaya çıkarmak” (Keskin, 2011: 18) olduğunu belirtir. Bu anlamda Foucault’nun arkeolojik söylem çözümlemesinde, söylemin söylem dışı alanla ilişkisini içermesi ve belgeleme çalışmalarında söylemsel olmayan öğeler durumundaki binalar, kurumlar, teknikler, nesneler, geleneklerin de dikkate alınmasıyla arkeoloji ve soybilim kavramları arasındaki ayrımın ortadan kalktığı anlamı öne çıkmaktadır (Keskin, 2011: 20-21).

Belirtilen kurguya dayalı olarak Foucault'ya göre iktidarın varlık alanını konumlandırmasına hizmet eden tüm araçların söylem olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu araçlar içerisinde, öne çıkan temel kavramlardan biri *bilgidir*. Foucault, “iktidar bilgidir” ya da “bilgi iktidardır” özdeşliğinden çok bu kavramlar arasındaki ilişkinin incelenmesiyle ilgilenmiştir (Foucault, 2001: 53). Bu noktada Foucault'nun söylem kurgusunda bilgi, özneyi iktidara tabi kılma konusunda araçsallaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda bilginin güce dönüşmesi, iktidarın erk alanının genişlemesi açısından bir mücadele alanı oluşturması söz konusu olmaktadır. Bu noktada Foucault, iktidar/bilgi kavramını Nietzscheci bir anlayışla ele alarak bilgi ya da hakikat isteğini çok daha temelde bulunan bir güç isteminin tezahürü olarak değerlendirmiştir. Bu anlamda güç kullanımı ya da iktidar ilişkilerinin ortaya çıkışı, bilgiyi gerektirir ve güç kullanımına bilgi aygıtları eşlik eder (Cevizci, 1999: 454-455). İktidar tarafından ve bilgi aracılığıyla oluşturulan tabiiyet kavramı çerçevesinde, iktidarın temel varlık alanı durumundaki öznenin oluşumunda bilgiye yüklenen anlam, işlevseldir. İktidar kavramı; sadece yöneten, hükmeden yönüyle değil, yöneten ile yönetilen arasındaki mücadele yönüyle de ele alındığında bilgi kavramının işlevinin bu noktada etkinlik gösterdiği görülmektedir. Koşulsuz tabi olan(lar)a hükmeden egemen gücün olduğu yerde iktidardan söz edilemeyeceği açık olduğundan (Aydemir, 2013: 806) özneleri iktidara tabi kılma ya da özgür özneler yaratma noktasında bilginin aracı işlevi öne çıkmaktadır.

Çalışmamızın temel veri kaynağını oluşturan Orhon Yazıtları'nı da aynı zamanda bir güç/iktidar ilişkilerinin açığa çıktığı metinler olarak okuyabiliriz. Foucault'nun deyişiyle *arşiv* metinleri olan bu yazıtlar, arkeolojik söylem çözümlemesine de olanak tanımaktadır. Özellikle metinlerde birçok yerde karşımıza çıkan *bilig* kavramı ve *biliglig/biligsiz* karşıtlığı, toplumsal ve siyasal ilişkileri düzenleyici bir işleve sahip olması yönleriyle işletilmiştir. Özellikle erk sahipleri tarafından aktarılan bilgiler, iktidar alanının tesis edilmesi bakımından söylemsel oluşumlar olarak belirlemektedir. Giriş bölümünde aktarmaya çalıştığımız, mitik bilginin işlevselliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Mit/mitik yapı, Orhon Yazıtları'nda gerektiği yerde ve kimi sorunların çözümü noktasında kendisine yer bulmuştur. Sözgelimi Ötüken bölgesinde oturulması gerektiği ifadesi (il tutsık yir ötüken yış ermiş), kutsallık atfedilerek (ıduk ötüken yış) aktarılmıştır. Herhangi bir gelişmenin, somut gerçekliğinin yanında Tanrı'nın lütfetmesiyle de (Tengri yarlıkaduk üçün) meydana gelebileceğinin dile getirilmesiyle pekiştirilmesi yapılmıştır. Böylelikle mitik bilgi, metnin söylem alanına dâhil edilmiştir. Bu çalışmada mitik yapının, Orhon Yazıtları'nın söylemine olan katkısı, yani iktidarın konumlandırılmasındaki işlevi üzerinde

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

durulacaktır. Mitin, iktidarın meşrulaştırılmasında ne denli araçsallaştırıldığı, yazıtların verdiği malzeme ölçüsünde değerlendirilecektir.

BULGULAR

Orhon Yazıtları'nda iktidara ilişkin dikkati çeken temel ve öncelikli durum, kağanın iktidar alanını Tanrı'dan *kut* olarak sağlamlaştırma çabasıdır. Türk devlet geleneğindeki temel yönelimi de gösteren bu görünüm, Bilge Kağan'ın iktidar alanının da çerçevesini belirlemektedir. İktidarın konumlandırılmasına ilişkin olarak aktarılan mitik bilgilerin (özelde kozmogonik inanışlar), salt mit yönüyle değil, toplumsal yaşamdaki gerçekliğiyle de somutlaştırıldığını belirtmek gerekir:

“(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan'ım, bu zamanda (tahta) oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim, (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım (KT G1, BK K1), güneydeki Şadapıt beyler, kuzeydeki Tarkan'lar, komutanlar (ve) beyler, Otuz (Tatar) ... (KT G1) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, batıda gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki bütün halklar bana tabidir. Bunca halkı hep düzene soktum. Onlar şimdi (hiç de) kötü durumda değil.” (KT G1-2-3).

Yukarıda alıntıladığımız sözcede iktidar felsefesinin temel ilkelerine uygun bir söylem yapısıyla karşılaşmaktayız. Bilge Kağan, iktidar sahibi olarak öncelikle kendi meşruiyetini bir zemine oturtmuş, daha sonra yönetimi altındakilerin temel gereksinimlerini sağladığını belirterek iktidarın olmazsa olmaz ögesi durumundaki yönetilenler üzerinde kurduğu egemenliği, *düzen* çerçevesinde vurgulama gereği duymuştur. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin, karşılıklı rıza ve ikna etme üzerine kurulu olduğu düşüncesi, Bilge Kağan'ın dilinden yansımıştır. Burada dikkat çeken temel nokta, iktidarın çerçevesi çizilirken *Tanrı gibi ve Tanrı'dan olmuş* (tengri teg tengride bolmuş) söz öbeğiyle başlanması, dolayısıyla iktidarın meşruiyetinin mitik bir zemine oturtulmaya çalışılmasıdır. Bu meşruiyet mitik bir zemine oturtulduktan sonra bunun toplumsal ve siyasal yaşamdaki somut yansımaları üzerinde durulmuştur. Aynı durum, Bilge Kağan tarafından sıklıkla tekrarlanmış, böylelikle iktidar alanının yönetilenler üzerindeki etkisi pekiştirilmeye çalışılmıştır:

“(…) Tanrı bağışlasın, ilahi lütfum olduğu için, kismetim olduğu için, ölmek üzere olan halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan,

güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar.” (KT D29-30, BK D23-24).

“Dört bucaktaki halkları (tabi) kıldım. Başlılara baş eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda gök aşağıda da yer lütfettiği için, gözle görülmedik, kulakla işitilmedik (kadar çok) halkımı doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde de gece ortasına kadar (uzanan geniş topraklarım üzerinde) yerleştirdim.” (BK K10-11).

Alıntılanan sözceler, yukarıda ileri sürülen savın tanıkları durumundadır. Yönetimi altındakilerin müreffeh bir şekilde yaşamaları, varlığını sürdürmeleri; iktidara tabi olmaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu tabiiyetin temel meşruiyet kaynağı olarak öncelikle Tanrı’nın bağışlaması, *gök* ve *yerin* ortak lütfetmesi gibi inanışlarla birlikte; Bilge Kağan’ın sınırlarını genişleterek ülkeyi düşmansız hâle getirmesi ve halkını bu geniş coğrafyaya yerleştirerek onların refah içinde yaşamalarını sağlamaları gibi somut gerçeklikler yatmaktadır. Oluşturulan bu atmosferin ortadan kalkması, ülkedeki düzenin bozulması, yani yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin kaybolması ise eskatolojik bir çerçeveye oturtulmuş, bu çerçevenin devamında yine somut gerçeklikler dile getirilmiştir. Ülkedeki düzenin ve yasaların bozulmasına, öncelikle üstteki göğün çökmesi ve alttaki yerin delinmesi gibi eskatolojik bir gerekçe sunulmuş; sonrasında bu durum, yöneten ve yönetilen arasındaki tabiiyet ilişkisinin kaybolması ve dolayısıyla iktidar mekanizmasının işleyişinde bir dizi aksamaların meydana gelmesi gibi gerçekçi bir tablo çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylelikle mitik yapı, esas olarak iletilmek istenen mesaja aracı kılınmıştır:

“(Ey) Türk, Oğuz beyleri ve halkı, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini ve yasalarını kim yıkıp bozabilirdi? (Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç ve pişman ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan bilge kağanına (ve) bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun.” (KT D22-23, BK D18-19).

Bu eskatolojik durumdan kurtulmanın, kaostan kozmosa geçmenin yolu, yine aynı düzlemde ilerlemektedir. Öncelikle Tanrı’nın kut vermesi ve Bilge’nin kağan olarak tahta geçmesi, Tanrı’nın lütfetmesi ve güç vermesi biçiminde başlayan bu çözüm yolunun devamında tarihsel gerçeklikle karşı karşıya kalmaktayız. Dolayısıyla inanışa sığınarak ya da mitik yapıya bağlı kalınarak bir çözüm arayışından çok olayların tarihsel gerçekliği içerisinde sunulması söz konusu olmuştur. Belirtilen yapıya uygun olarak Bilge Kağan’ın dilinden şu sözceler aktarmak yerinde olacaktır:

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı (ve) annem hatunu yükselten Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz. (Ben) hiç de zengin ve müreffeh bir halk üzerine hükümdar olmadım. Tam tersine karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Köl Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Köl Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim.” (KT D25-27, BK D20-22).

Bilge Kağan, kardeşi Köl Tigin’le birlikte kazandıkları başarıları ve ülkede sağladıkları düzeni de belirli bir sistem içerisinde aktarmıştır:

“Umay gibi annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Köl Tigin erlik adını elde etti. On altı yaşında, amcam kağanın devleti için şöyle başarılar kazandı.” (KT D31).

“Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı (da) öylece kazanmış (oldu) şüphesiz. Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve başarmasaydım, Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi.” (BK D33).

Tarihsel gerçekliği içerisinde değerlendirildiğinde Bilge Kağan, kardeşi Köl Tigin’le birlikte, amcası Kapgan Kağan’ın yerine ülkenin başına geçen İnel Kağan döneminde ortaya çıkan kargaşayı ve isyanları bastırarak kağan olmuştur. İnel Kağan dönemindeki idarecileri de saf dışı bırakan Bilge Kağan, yalnızca İltiş döneminde beri devlette önemli görevler üstlenen ve halk tarafından büyük saygı gören Tonyukuk’un, görevlerine devam etmesini sağlamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Taşağıl, 2014: 365-366). Belirtilen tarihsel atmosfer içerisinde Bilge Kağan’ın tarihsel gerçekliğiyle hükümlanlığını kurduğu, bir dizi mücadelenin sonucunda iktidara geçtiği anlaşılmaktadır. Elbette, dili toplumsal gerçekliğin inşasındaki önemli araçlardan biri olarak gördüğümüzde yazıtların diline yansıyan söylem kurgusu tarihsel gerçekliğinin yanında mitik bir inanış çerçevesinde de biçimlenmiştir. Bundaki temel etkenin ise iktidarın, yönetimi altındakileri ikna etmesi, iktidarına tabi kılması düşüncesinin olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Bilge Kağan’ın, atalarının ve kendisinin bir iktidar sahibi olarak konumlandırılmasında kozmogoniyle başlayan meşrulaştırmanın somut işlerle (halk için yapılan icraatlar vb.) desteklenmesi, mit-gerçeklik ilişkisini de gözler önüne sermektedir.

“Tanrı lütfkâr olduğu için, benim de talihim olduğu için, kağan (olarak tahta) oturdum. Tahta oturup yoksul ve fakir halkı tamamen derleyip

topladım: Yoksul halkı zengin yaptım, az halkı çoğalttım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı?” (KT G9-10, BK K7-8).

“Yukarıda mavi gök (yüzü) aşağıda (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler.” (KT D1, BK D2-3).

Yukarıda, hem Bilge Kağan’ın hem de ataları Bumın ve İstemi Kağan’ın hükümdar olma ve iktidarını kurma süreçlerine ilişkin koşut ifadeler yer almaktadır. Bilge Kağan’ın, Tanrı’nın lütfetmesiyle (tengri yarlıkadukın için) ve kendi talihiyle (kut) kağan olarak tahta oturmasından söz edilmiş, bunun yanında halkın temel gereksinimlerini karşılayarak onların da iktidara tabi olmaları sağlanmıştır. Bumın ve İstemi Kağan’ın da kozmogonik bir sürecin sonucunda hükümdar olmalarından sonra Türk halkının devletini ve yasalarını düzenlemeleri, onların refahı için çalışmaları üzerinden tarihsel bağlamda bir koşutluk kurulmuş ve Bilge Kağan’ın kendi iktidarının sağlamlaştırılmasına zemin hazırlanmıştır.

Türk kağanlarının Tanrı’dan kut almaları, Tanrı’nın lütfetmeleriyle tahta oturmaları gibi inanışlar, Türk devlet geleneğinin temelini oluşturan öğelerdir. Bu durum, Türk kağanlarının Tanrı olduğunu ya da tanrısal bir güce sahip olduklarını göstermez. Tanrı tarafından verildiğine inanılan belli özellikler, onların iktidarını pekiştirmesi ve toplumda karşılık bulan işlerinde bir dayanak noktasını oluşturmaları bakımından kayda değerdir. Bir Türk soylusunun, başarılı bir kağan olabilmesi için Tanrı’nın, kendisine ‘Kağanlık’ ve başarı için ‘yarlık’ vermesi; diğer insanlardan ayrı olarak onu, ‘iyi talih’, yani ‘kut’ ile donatması; Tanrı tarafından bahsedilen ‘ülüg’lerinin yani kısmetinin bulunması (Ögel, 1971: 57; Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ögel, 2017: 75-81) gerekirdi. Sencer Divitçioğlu kağanlara bahsedilen bu üç özelliğin, Dumezil’in Hint-Avrupa toplulukları için uyguladığı üçlü işlev paradigmasıyla örtüştüğünü belirtir. Bu paradigmada Tanrı tarafından verilen *kutun* kutsallık, *küçün* savaşçılık ve *ülügün* de üretkenliğe karşılık geldiğini ve bu karşılıkların yazıtlarda varlık bulduğunu belirtir: *tengri yarlıkadukın için özüm kutum bar için kagan olurtum* (BK D32); *tengri küç birtük için anta sançdım* (BK G9); *tengri yarlıkazu... ülügüm bar için ölçe bodunug turgürü igittim* (KT D29) (Divitçioğlu, 2005: 71-72). Yalnız burada şu hususa dikkat etmekte yarar vardır. Belirtilen özellikler, ülküsel bir iktidar için yeterli görülmez. Tüm bunların bir işlevi vardır, ancak toplum katmanında karşılık bulmadığı sürece bir anlam taşımaz. Bu durum yazıtlarda karışıklık ilkesi bağlamında dile getirilmiştir. Bumın Kağan ve İstemi Kağan’dan sonra gelen yöneticilerin, ağabeyleri ve babaları gibi yaratılmamaları; bilgisiz olmaları ve

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde
Değerlendirilmesi

kötü yönetim sergilemeleri sonucunda Türk milleti Çin'e bağımlı ve tutsak olmuş, bu bağımlılık ve tutsaklık sonucunda Türk milleti, Çin esaretinde yok olmak üzereyken *yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, (Bilge Kağan'ın) babası İlteriş Kağan'ı (ve) annesi İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki* (KT D10-11, BK D9-10). Daha sonra Tanrı'nın da güç vermesiyle İlteriş Kağan, devletsiz ve kağansız kalmış, Türk töresini bırakmış halkı, atalarının töresince (KT D12-13, BK D11-12) yeniden düzene sokmuştur. Bilge Kağan, gerek olumlu gerekse olumsuz tarihsel olayların aktarımıyla, ülküsel bir iktidar ve toplum düzeninin nasıl olması gerektiğine işaret etmek istemiştir:

“Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, kağanlıyı kağansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam kağan, öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş.” (KT D15-16).

Alıntıladığımız sözcelerde açıkça görüldüğü üzere, Orhon Yazıtları'nda çizilen iktidar aygıtının işleyişindeki temel ölçütlerden biri de töre/yasa anlayışıdır. Tanrı'dan kut almayla başlayan iktidar kurgusunun oluşumuna gök ve yer-su dikotomisi, ataların ruhu gibi ögeler de katkıda bulunmaktadır. Yalnız burada, daha önce de belirtildiği gibi, Köktürk kağanlarının tanrısal bir güce sahip olmadıkları, aktarılan mitik inanışların iktidarın meşrulaştırılmasında yalnızca bir aracı olduğu görülmektedir. Bu noktada iktidar felsefesinde de sıklıkla dile getirilen, iktidarın sınırsız güç kullanımına sahip olmadığı, güç ve iktidar arasında belirli bir ayrım olduğu savı yazıtlarda da kendisine yer bulmaktadır. Burada töre sistemi, iktidarın keyfi davranmasının önüne geçen, toplumsal ve siyasal anlamda düzenin tesis edilmesinde önemli görülen bir mekanizmadır ve iktidarın denetlenebilirliğinin en açık kanıtı durumundadır. İktidar, her ne kadar kut sahibi olan hanedandan gelen kağanların şahsında toplansa da düzenin, her zaman törenin kontrolü altında olagelmesi egemenlik yani kut anlayışının da hiçbir zaman sınırsız ve sorumsuz bir iktidara olanak tanımasını doğurmuştur. Bu da kağanın, mutlak iktidarının ve keyfi bir yönetiminin söz konusu olmayıp iktidarın bazı koşullarla sınırlandırılması (Özdemir, 2009: 129) anlamını taşımaktadır. Töre anlayışının bir gereği olarak kağanın görevi, millete bakıp onları gözetmek, doyurmak ve boyları bir arada tutarak düşmanlardan korumak (Taşağıl, 2018: 181) biçiminde değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Orhon Yazıtları, Türk kültür evreninin önemli parçalarından birisini oluşturmaktadır. Bu yazıtlar üzerinde yapılacak disiplinlerarası çalışmalar, Türklerin erken dönemlerine ilişkin çeşitli bilgilerin açığa çıkarılmasına katkıda bulunacaktır. Bu çalışma kapsamında da sözü edilen öneme bağlı olarak yazıtların söylemine ilişkin bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Burada söylem, Foucault'nun düşüncelerine koşturarak iktidarın varlık alanının konumlanmasında kullanılan araçların tümü şeklinde değerlendirildi ve yazıtların söyleminin bir parçası olduğu düşünülen mitik tabakanın, iktidar alanıyla olan ilişkisi irdelendi. Doğrudan hükmeden ve iktidar sahibi konumunda olan Bilge Kağan'ın, kendi iktidarını sağlamlaştırma noktasında mitik bilgiyi ne ölçüde araçsallaştırdığı yazıtların verdiği malzeme ölçüsünde değerlendirilmeye çalışıldı. Bu noktada öncelikle, yazıtlarda mitik tabakanın çok derin yer tutmadığını, gerektiği yerlerde ve işlevsellik çerçevesinde kullanıldığını belirtmek gerekir. Bilge Kağan, hem atalarının hem de kendisinin tahta oturmasının meşru zemini olarak öncelikle Tanrı'dan kut alma inancını belirtmiş; ancak asıl iktidar alanının tesisi noktasında toplumsal ve siyasal yaşamdan örnekler sıralamıştır. İktidarın konumlandırılmasına ilişkin olarak aktarılan mitik bilgilerin (özelde kozmogonik inanışların), toplumsal yaşamdaki gerçekliğiyle somutlaştırılarak sunulduğunu belirtmek gerekir.

Bilge Kağan, sürekli olarak yönetimi altındakilerin varlık alanları ve müreffeh bir şekilde yaşamalarından söz ederek bir anlamda iktidarca kurgulanan bir tabiiyet ortamı da yaratmış olmaktadır. Bu tabiiyetin temel meşruiyet kaynağı olarak öncelikle, Tanrı'nın bağışlaması, Gök ve Yer'in ortak olarak lütfetmesi gibi inanışlarla birlikte; Bilge Kağan'ın sınırlarını genişleterek ülkeyi düşmansız hâle getirmesi ve halkını bu geniş coğrafyaya yerleştirerek onların refah içinde yaşamalarını sağlamaları gibi somut gerçeklikler dile getirilmiştir. Bu durumun tam tersi olarak kaos ortamlarında da iktidarın varlığı, temel çözüm yollarının başlangıcını oluşturmaktadır. Eskatolojik olarak çizilen tarihsel atmosferde, kaostan kozmosa geçmenin temel yolu olarak öncelikle Tanrı'nın kut vermesiyle Bilge'nin kağan olarak tahta geçmesi, Tanrı'nın lütfetmesi ve güç vermesi kurtuluşun başlangıcı olarak sunulmuş, kesin çözüm yolu olarak ise tarihsel gerçeklikler aktarılmıştır. Dolayısıyla salt inanışa sığınarak ya da mitik yapıya bağlı kalınarak bir çözüm aranmamış; olayların tarihsel gerçekliği içerisinde sunulması da söz konusu olmuştur.

Orhon Yazıtları'nda aktarılan iktidar mekanizmasının işleyişindeki temel ölçütlerden biri de töre/yasa anlayışıdır. Tanrı'dan kut alma, gök-yer su dikotomisi ve ataların ruhu gibi mitik inanışların, iktidarın oluşumundaki

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

etkisinden söz edilse de bu durum, iktidarın doğrudan tanrısal bir kimlik taşıdığı anlamına gelmez. Bunda kaynağını doğrudan geleneklerden ve toplumsal yaşamdan alan törenin kağan tarafından değiştirilememesi ve kağanın da töre çerçevesinde hareket etmesi anlayışı yatmaktadır. Nitekim töre, keyfi bir tavırla oluşturulmaz ve mitik/dinsel kaynaklı olmaktan çok varlığını ve gelişimini doğrudan geleneklerden ve toplumun yaşayışından alır. Böylelikle töre, kut sahibi hükümdarın iktidar alanını dahi sınırlayıcı ve denetleyici bir işleve sahip olmaktadır. Bu da mitik tabakanın, Orhon Yazıtları'nda iktidarın meşruiyet kaynaklarından yalnızca biri olduğunu, iktidarın kaynağının doğrudan mitik anlayışa dayanmadığını gözler önüne sermektedir. Yapılan incelemenin bütünlüklü olarak görülebilmesi açısından Orhon Yazıtları'nda, iktidarın kaynağı olarak mitik bilgi, bu bilginin somut tarihsel olaylarla pekiştirilmesi ve bunların sonucu olarak iktidara sahip olmanın ne şekilde dile getirildiğine ilişkin tablo aşağıda verilmiştir:

İnan GÜMÜŞ

Mitik Bilgi	Tarihsel Pratikler	Sonuç
Tanrı gibi ve Tanrı'dan olma	Bunca halkın hep düzene sokulması ve şimdi hiç de kötü durumda olmamaları	Bu zamanda tahta oturma/bu zamana hükmetme
Tanrı'nın bağışlaması, ilahi lütfun ve kismetin olması	Dört bucaktaki halkların hep bağımlı ve Türk halkının düşmansız kılınması	Bu halkların hepsinin iktidara bağımlı olmaları ve iktidarın denetimi altında olmaları
Yukarıda göğün ve aşağıda da yerin lütfetmesi	Dört bucaktaki halkların tabi kılınması	Başlılara baş eğdirilmesi, dizlilere diz çöktürülmesi/iktidar alanına eklenmeleri
Üstteki göğün çökmesi, alttaki yerin de delinmesi	(Ey) Türk halkının, kötü huyundan vazgeçmemesi, bağımsız ve müreffeh devletine karşı hata etmesi ve nifak sokması	Türk halkının, devletinin ve yasalarının yıkılıp bozulması
Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babası kağanı ve annesi hatunu yükselten ve devlet veren Tanrı'nın, Bilge Kağan'ı da aynı gerekçeyle kağan olarak tahta oturtması	Kardeşi Köl Tigin ile konuşup anlaşarak atalarının kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumaması gündüz oturmaması ve Köl Tigin ve iki Şad ile birlikte ölesiye yitesiyeye çalışıp çabalaması	Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar olması ve onların refah ve zenginliğini sağlaması, dolayısıyla iktidarını pekiştirmesi
Umay gibi olan annesi Hatun'un, kut sahibi olmasının kardeşi Köl Tigin üzerindeki etkisi	Köl Tigin'in on altı yaşında, atalarının devleti için mücadele edip başarılar kazanması, birçok halk üzerine seferler düzenleyip zaferler kazanması	Köl Tigin'in erlik adını elde ederek olgunlaşması ve iktidarda söz sahibi olması
Tanrı'nın buyurması	Bilge Kağan'ın çalışıp kazanması	Erkek kardeşiyle (Köl Tigin) birlikte önderlik etmesi
Tanrı'nın lütufkâr olması, kendisinin de talihinin bulunması (Tanrı tarafından verilen bir talih)	Yoksul ve fakir halkı tamamen derleyip toplamayı; yoksul halkı zengin kılıp az halkı çoğaltması (Bu durumun pekiştiricisi olarak muhataba şu soru yöneltilmiştir: Yoksa, bu sözümde yalan var mı?)	Kağan olarak tahta oturması/hükmetmesi
Yukarıda mavi göğün, aşağıda yağız yerin yaratılması, daha sonra ise bu ikisinin arasında insanoğlunun yaratılması	Türk halkının devletini ve yasalarını yönetivermeleri ve düzenleyivermeleri	Bumın Kağan'ın ve İstemi Kağan'ın hükümdar olarak tahta oturması ve insanoğullarına hükmetmeleri
Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal yer ve su ruhlarının, Türk halkı yok olmasın diye, İltiş Kağan'ı ve İltilge Hatun'u göğün tepesinden tutup daha yükseğe kaldırmaları	(Babası) İltiş Kağan'ın, devlet düzenini sağlayıp yasalara uygun hareket etmesi	Düşmanları bağımlı kılması, dizlilere diz çöktürmesi, başlılara baş eğdirmesi, dolayısıyla iktidar alanını genişletmesi ve pekiştirmesi

Tablo-1: Orhon Yazıtları'nda İktidar Mekanizmasının Kuruluş Düzeni

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde
Değerlendirilmesi

Kısaltmalar

BK D: Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü

BK K: Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü

KT D: Köl Tigin Yazıtı Doğu Yüzü

KT G: Köl Tigin Yazıtı Güney Yüzü

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Çev. A. Tekin). Ayrıntı yayınları.
- Aydemir, Ö. K. (2010). *Gencine-i Adalet Üzerine Dilbilgisi İncelemesi ve İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Pamukkale üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Aydemir, Ö. K. (2013). Kutadgu Bilig'in dilinde bilgi kavramı ve işlevi. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 803-810.
- Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen yayınları.
- Bernauer, J. W. (2005). *Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru* (Çev. İ. Türkmen). Ayrıntı yayınları.
- Büyükkantarcioglu, N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. Multilingual yayınları.
- Campbell, J. (2014). *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri IV*. (Çev. K. Emiroğlu). Işık yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma yayınları.
- Çilingir, L., vd. (2016). *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset*. Elis yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2013). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalcı yayınları.

- Dağ, P. (2016). *Türk Romanında Mitin Görünümleri (1961-1970)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Orta Asya Türk İmparatorluğu (VI.-VIII. Yüzyıllar)*. İmge kitabevi yayınları.
- Eliade, M. (2016). *Mitlerin Özellikleri* (Çev.S. Rifat). Alfa yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalcı yayınları.
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık* (Çev. Ümit Umacı - Ali Utku). Birey yayıncılık.
- Foucault, M. (2014). *Bilginin Arkeolojisi* (Çev. V. Urhan). Ayrıntı yayınları.
- Gümüş, İ. (2016). Orhon Yazıtları'nda erdem üzerine söylem çözümlemesi. *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 254-264.
- Gümüş, İ. (2018). *Umurü'l-Ümera (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, pamukkale üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.
- Gümüş, İ. & Dağ, P. (2016). Türk dikotomi algısının Orhon yazıtlarındaki görünümü. *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 292-302.
- <http://millidusunce.com/tuerk-tarhnn-lk-syasetnames-orhun-abdelerd/>, 05.01.2019
- İnalcık, H. (2000). Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği. *Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet*. Eren yayınları, 27-36.
- İnalcık, H. (2011). Osmanlı tarihi üzerinde kamuoyunu ilgilendiren bazı sorular. *Doğu Batı Dergisi*, 7, 27-40.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Karpuz, H. Ö. & Özgür, K. A. (2012). Gencine-i adalet'te iktidar aracı niteliđi ile bilgi üzerine söylem çözümlemesi. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 137-144.
- Keskin, F. (2011). Söylem, arkeoloji ve iktidar. *Doğu Batı Dergisi*, 9, 15-23.
- Komisyon (2009). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*. MEB yayınları.

İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde
Değerlendirilmesi

- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. Türk Tarih Kurumu yayınları, I-II.
- Ögel, B. (2017). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ötüken yayınları.
- Özdemir, G. (2009). Batı'da ve Türklerde egemenlik anlayışı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 123-137.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi* (Çev. M. Y. Sağlam). Bilgesu yayınları.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. A. Kazancıgil). Kabalcı yayınları.
- Saraç, N. (2013). Badiou'da siyasi hakikat. *Cogito - Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 74, 89-96.
- Sözen, E. (2014). *Söylem Belirsizlik Mübadele Bilgi/Güç ve Refleksivite*. Birleşik yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu yayınları.
- Taş, İ. (2014). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Kömen yayınları.
- Taşagıl, A. (2014). *Göktürkler I-II-III*. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Taşagıl, A. (2018). *Bozkırın Kağanlıkları (Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar)*. Kronik Kitap yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu yayınları.
- Türk, H. B. (2012). *Çoban ve Kral Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*. İletişim yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türk Tefekkürü Tarihi*. Yapı kredi yayınları.